

RECENZJE I OMÓWIENIA

Księga ławnicza miasta Nowego nad Wisłą (1416–1527), wyd. Krzysztof Mikulski, Wiesław Nowosad (Fontes 106), Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 2012, ss. 460, ISBN 978-83-61487-88-3.

Wśród najbardziej rozpoznawalnych serii wydawniczych Towarzystwa Naukowego w Toruniu (TNT) znajdują się bez wątpienia zainicjowane jeszcze u schyłku XIX w. „Fontes”. W ich ramach publikowane są przede wszystkim średniowieczne i nowożytne teksty źródłowe, m.in. źródła do dziejów Kościoła na północnych ziemiach Polski czy różnego typu inwentarze oraz lustracje z terenu dawnych Prus Królewskich. Dość liczną grupę, wydanych w ramach wspomnianej serii źródeł, stanowią księgi miejskie, pochodzące jednak w zdecydowanej większości z kancelarii Torunia i Gdańska. Z tego właśnie względu miłe zaskoczenie wywołuje najnowszy tom serii „Fontes”, który stanowi księga ławnicza Nowego nad Wisłą, zawierająca wpisy z lat 1416–1527.

Położone nad wiślanym szlakiem handlowym Nowe (niem. Neuenburg), prawa miejskie otrzymało po raz pierwszy prawdopodobnie w początkach lat osiemdziesiątych XIII w.¹ Częściowo zniszczona podczas zajmowania Pomorza Gdańskiego przez Zakon w latach 1308–1309 osada² w 1350 r. uzyskała powtórnie przywilej miejski³. Mimo dogodnego położenia Nowe w czasach krzyżackich nigdy nie rozwinęło się w ośrodek handlu i rzemiosła, mogący konkurować z dużymi miastami, położonymi w dolnym biegu Wisły. Bez wątpienia nie można go jednak zaliczać do grona małych, rolniczych miasteczek ówczesnych Prus i Pomorza, a wyrazem rosnącej zamożności miasta i aspiracji jego władz było aktywne zaangażowanie w życie polityczne państwa zakonnego w pierwszej połowie XV w.⁴ Dający się zauważyć u schyłku średniowiecza postępujący rozwój Nowego trwał jeszcze przez pewien

¹ Por. uwagi w dalszej części tekstu.

² Zob. M. Dygo, *Ekspansja terytorialna i władztwo terytorialne (1249–1309)*, [in:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 92.

³ R. Czaja, *Miasta i ich posiadłości ziemskie w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [in:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. Z. H. Nowak, przy współpracy R. Czaj, Toruń 2000, s. 51; idem, *Urbanizacja kraju*, [in:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, s. 191.

⁴ Por. idem, *Miasta pruskie a zakon krzyżacki. Studia nad stosunkami między miastem a władzą terytorialną w późnym średniowieczu*, Toruń 1999, s. 81–110; idem, *Rozwój osadnictwa miejskiego*, [in:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, s. 374. Ogólnie na temat małych miast państwa zakonnego w Prusach zob. w: M. Biskup, *Rozwój sieci miast pruskich do drugiej połowy XVII w.*, [in:] idem, *Opera minora. Studia z dziejów zakonu krzyżackiego, Prus, Polski i krajów nadbałtyckich*, Toruń 2002, s. 173–186 (pierwodruk w: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, R. 28: 1980, nr 3, s. 401–412); H. Samsonowicz, *Kleinstädte im Deutschordensstaat Preußen*, [in:] *Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preussen und im Deutschen Reich*, hrsg. v. U. Arnold, Marburg 1993, s. 143–154.

okres pod polskimi rządami⁵. Otwarte pozostaje jednak pytanie o to, czy i w jakim stopniu dotknął miasto kryzys XVII/XVIII w.⁶

Jak wiadomo, źródła pisane do najstarszych dziejów małych miast państwa zakonnego w Prusach są nieliczne i silnie rozproszone. Archiwa miejskie tych niewielkich ośrodków często jeszcze w okresie staropolskim zostały zdekompletowane⁷, więc każde zachowane źródło, szczególnie średniowieczne, jest na przysłowiową wagę złota. Podobnie należy docenić przypadki edycji tych tekstów, przede wszystkim ksiąg miejskich, które nadal należą do rzadkości⁸.

Edycję księgi ławniczej Nowego nad Wisłą przygotowali Krzysztof Mikulski i Wiesław Nowosad. Dla pierwszego z wymienionych przedsięwzięcie tego rodzaju nie było nowością, wszak posiada już w swoim imponującym dorobku naukowym liczne edycje źródłowe, m.in. do dziejów średniowiecznego Torunia⁹. Nazwisko W. Nowosada łączyło się dotychczas przede wszystkim z badaniami nad szlachtą Prus Królewskich, głównie w dobie staropolskiej¹⁰.

⁵ Jeszcze w XVI w. liczba mieszkańców Nowego oscylowała wokół 1000 osób, później jednak spadła, por. St. Gierszewski, *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII w.*, Gdańsk 1966, s. 22, 188; M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 116, 131, 305, 373, 429, 436.

⁶ Por. A. Pryłowski, *Gospodarka Nowego n. Wisłą w latach 1662–1772. Problemy produkcji i wymiany*, Bydgoszcz 1978, jak również polemikę Józefa Maroszka i Andrzeja Wyrobisza z ustaleniami tej pracy: J. Maroszek, A. Wyrobisz, *Małe miasto jako ośrodek rynku lokalnego i regionalnego na Pomorzu Gdańskim w XVII–XVIII w. Przykład Nowego nad Wisłą*, *Przegląd Historyczny*, t. 71: 1980, z. 1, s. 139–145.

⁷ Por. Z. Zdrójkowski, *Kilka uwag o występowaniu języka polskiego w aktach miast ziemi chełmińskiej*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 14: 1948, nr 1–4, s. 79–93; idem, *Występowanie języka polskiego w aktach miast województwa pomorskiego w XVI–XVIII wieku*, *ibid.*, t. 15: 1949, z. 1–2, s. 123–145; J. Tandecki, *Źródła do dziejów miast pomorskich do końca XVIII wieku*, [in:] *Stan badań i potrzeby edycji źródłowych dla historii Pomorza i innych krajów południowej strefy bałtyckiej. Materiały konferencji ogólnopolskiej z 25–26 listopada 1994 r. w Toruniu*, red. M. Biskup, Toruń 1995, s. 51–67; idem, *Cechy rzemieślnicze w Brodnicy. Zarys dziejów na tle porównawczym*, Brodnica–Toruń 1997, s. 5–6.

⁸ Jako jeden z nielicznych przykładów tego typu edycji zob. *Das Stadtbuch von Schwetz 1374–1454*, hrsg. v. F. Benninghoven, *Zeitschrift für Ostforschung*, Jg. 21: 1972, H. 1, s. 42–69. Zdecydowanie częściej są opracowywane i wydawane drukiem źródła do średniowiecznych dziejów dużych miast państwa zakonnego w Prusach, por. m.in. teksty Zenona Huberta Nowaka i Janusza Tandeckiego w tomie pt. *Edition deutschsprachiger Quellen aus dem Ostseeraum (14.–16. Jahrhundert)*, hrsg. v. M. Thumser, J. Tandecki, D. Heckmann, Toruń 2001, a także: J. Tandecki, *Średniowieczne księgi rachunkowe Starego Miasta Torunia i ich edycje*, [in:] idem, *Szkice z dziejów Torunia i Prus w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, Toruń 2008, s. 103–117.

⁹ Zob. m.in. *Księgi szosu i wykazy obciążeń mieszkańców Starego Miasta Torunia z lat 1394–1435*, wyd. K. Mikulski, J. Tandecki, A. Czacharowski (Źródła do dziejów średniowiecznego Torunia, cz. 1), Toruń 2002; *Księgi małoletnich z lat 1376–1429*, wyd. K. Mikulski, J. Tandecki (Źródła do dziejów średniowiecznego Torunia, cz. 2), Toruń 2002; *Księga kamlarii miasta Torunia z lat 1453–1495*, wyd. K. Kopiński, K. Mikulski, J. Tandecki (Źródła do dziejów średniowiecznego Torunia, cz. 3), Toruń 2007.

¹⁰ Por. W. Nowosad, *Archiwa szlachty Prus Królewskich*, Toruń 2005. Zob. też wydawnictwo: *Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. i wyd. J. Kowalkowski, W. Nowosad, Warszawa 2013.

Struktura wydawnictwa jest identyczna jak w przypadku innych tego typu publikacji, ogłoszonych w ostatnich latach drukiem przez TNT. Właściwy tekst księgi ławniczej (s. 1–380) został zatem poprzedzony obszernym wstępem (s. IX–XX), przetłumaczonym także na język niemiecki (s. XXI–XXXIV). Na końcu umieszczono natomiast indeks osób i miejscowości (s. 381–430) oraz indeks rzeczowy (s. 431–460).

We wstępie, prócz ogólnych wiadomości na temat najstarszych dziejów miasta, znalazły się także informacje o wykorzystaniu księgi w dotychczasowych badaniach, zgromadzonych w niej materiałach i drodze, którą przebył jej rękopis, zanim trafił do obecnego miejsca przechowywania (Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, zespół numer 196: „Akta miasta Nowe nad Wisłą”, sygnatura 38). Wstęp zawiera także zewnętrzną charakterystykę rękopisu i opis aktualnego stanu zachowania źródła, a także prezentację przyjętej metody wydawniczej i zasad stosowania przypisów tekstowych oraz rzeczowych, w jakie zaopatrzone edycję. Uwagi wstępne wydawców wieńczy wykaz skrótów, występujących w tekście źródła.

Lektura wstępu skłania do wyrażenia kilku drobnych uwag krytycznych. Przede wszystkim w krótkim zarysie przeszłości miasta (s. IX–X), w którym nacisk został położony na okres średniowiecza, podano – na podstawie tekstu Kazimierza Jasińskiego¹¹ – że pierwsza lokacja Nowego na prawie niemieckim nastąpiła około 1290 r. Brak w tym miejscu krótkiego uzasadnienia wyboru tej daty, co też wydaje się szczególnie drażniącą luką, jeśli weźmiemy pod uwagę okoliczność, iż pierwsza lokacja Nowego jest od lat przedmiotem dyskusji, a badacze uznający ją za fakt i datujący na schyłek XIII w. umieszczają ją często około 1282 r. (m.in. Roman Czaja) względnie przesuwają przed rok 1280 (np. Marian Biskup)¹².

Drobne zdziwienie może też wywoływać sięganie przez wydawców po nowy przywilej miejski, który Nowe otrzymało 2 I 1350 r. do wiekowej pracy Richarda Wegnera¹³ i równie leciwego tłumaczenia dokumentu na język polski, zamieszczonego na kartach *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*¹⁴, przy jednoczesnym pominięciu znacznie nowszej jego edycji, zamieszczonej w *Preußisches Urkundenbuch*¹⁵. Jest to tym bardziej istotne, że edycja Wegnera, jakkolwiek oparta na tym samym szesnastowiecznym odpisie przywileju, nie jest wolna od zniekształceń.

¹¹ K. Jasiński, *Dzieje ziem świeckiej i nowskiej od schyłku XII w. do 1309 r.*, [in:] *Dzieje Świecia nad Wisłą i jego regionu*, t. 1, red. K. Jasiński, Warszawa–Poznań–Toruń 1979, s. 134 (autor nie uzasadnienia przyjętej datacji).

¹² W sprawie datacji pierwszej lokacji Nowego nad Wisłą i związanych z nią wątpliwości zob. m.in.: K. Kasiske, *Das deutsche Siedelwerk des Mittelalters in Pommerellen*, Königsberg (Pr.) 1938, s. 56; T. Lalik, *Miasta Pomorza Gdańskiego i ich ustrój w XIII w. (Uwagi polemiczno-krytyczne)*, *Zapiski Historyczne*, t. 30: 1965, z. 4, s. 28–29, 33; G. Labuda, *Zwycięstwo ustroju wczesnofeudalnego na Pomorzu Wschodnim (1120–1310)*, [in:] *Historia Pomorza*, t. 1: *Do roku 1466*, red. G. Labuda, cz. 1, Poznań 1969, s. 509–512; M. Biskup, op.cit., s. 178; R. Czaja, *Miasta i ich posiadłości ziemskie*, s. 51; idem, *Urbanizacja kraju*, s. 190.

¹³ R. Wegner, *Ein pommersches Herzogthum und eine deutsche Ordens-Komthurei. Kulturgeschichte des Schwetzer Kreises nach den archivalischen und anderen Quellen bearbeitet*, Bd. 1, Th. 1–2, Posen 1872, s. 381–382 (Beilage III).

¹⁴ Ks. Fr. [ks. R. Frydrychowicz], *Nowe*, [in:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, red. B. Chlebowski, Wł. Walewski, według planu F. Sulimierskiego, Warszawa 1886, s. 216.

¹⁵ *Preußisches Urkundenbuch*, Bd. 4: (1346–1351), hrsg. v. H. Koeppen, Marburg 1960, nr 528, s. 473–475.

Zgodzić się wypada z wydawcami, że opublikowana księga ławnicza stanowi kopalnię wiedzy na temat późnośredniowiecznych dziejów Nowego, a także okolicznej szlachty, co też w praktycznym wymiarze wykazał już W. Nowosad¹⁶. Wprawdzie ściśle określony charakter źródła powoduje, że na podstawie jego zawartości jesteśmy w stanie naświetlić jedynie wybrane zagadnienia¹⁷, niemniej jednak chociażby liczne na kartach księgi wzmianki na temat topografii Nowego w XV i początkach XVI stulecia czy też jego ówczesnych mieszkańców, ich szeroko pojętej kultury materialnej (*vide* odnotowane tu testamenty), a także kontaktów z mieszkańcami innych miast stanowią bezcenny materiał badawczy, nie tylko zresztą w kontekście przeszłości Nowego nad Wisłą. Dodajmy, że omawiana księga zawiera wpisy z okresu, w którym miasto przeżywało swój największy rozkwit, co dodatkowo zwiększa atrakcyjność badawczą zgromadzonych w niej materiałów.

Prezentowaną edycję należy ocenić wysoko, szczególnie że opublikowana księga, od połowy XV w. prowadzona ze znacznie mniejszą starannością, zawierająca wiele skreśleń, uzupełnień i dopisków, ponadto niemająca układu chronologicznego, stanowiła dla wydawców nie lada wyzwanie edytorskie (por. uwagi we wstępie, szczególnie na stronach XI, XVI–XX). Podniesione drobne uwagi krytyczne, w gruncie rzeczy o marginalnym charakterze, nie mają wpływu na jednoznacznie pozytywną ocenę wydawnictwa. Na koniec wypada wyrazić nadzieję, że publikacja tego niezwykle ciekawego i wartościowego źródła skłoni wreszcie polskich badaczy do opracowania monografii dziejów Nowego nad Wisłą¹⁸, jak również zachęci ich do publikacji kolejnych późnośredniowiecznych ksiąg miejskich małych miast pruskich i pomorskich¹⁹.

Paweł A. Jeziorski (Toruń)

¹⁶ Zob. jego tekst pt. *Najstarsze dzieje Milewskich (von der Milwe)*, Rocznik Grudziądzki, t. 19: 2011, s. 39–56.

¹⁷ Wydawcy zwracają uwagę chociażby na to, że w księdze występują jedynie nieliczne informacje na temat personaliów ówczesnych burmistrzów, rajców czy ławników Nowego; podobnie ma się rzecz ze sługami miejskimi (zob. s. XII–XIII). Próżno także szukać na kartach księgi odgłosów wydarzeń istotnych zarówno dla całego państwa krzyżackiego w Prusach, jak i mieszkańców Nowego. Przykładowo nie odnajdujemy tu żadnych wpisów związanych z przybyciem do miasta w dniu 25 VI 1450 r. nowego wielkiego mistrza Ludwika von Erlichshausen, mimo iż głowie Zakonu złożyli wówczas hołd i przysięgę wierności „Rath, scheppen und die gemeyne czur Nuwenburg”, a on sam uwolnił tu od proskrypcji (względnie wyroku banicji) kilka osób (niewystępujących w omawianej księdze i pochodzących najprawdopodobniej spoza Nowego), zob. *Geschichten von wegen eines Bundes von Landen und Steten wider den Orden unser Lieben Frawen und die Bruder desselben Ordens im Lande zu Preussen geschehen*, hrsg. v. M. Toeppen, [in:] *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 4, hrsg. v. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehle, Leipzig 1870, s. 84; P. A. Jeziorski, *Das Verzeichnis der von Hochmeister Ludwig von Erlichshausen Begnadigten. Eine Quelle zur Geschichte der hochmeisterlichen Landrundreise in den Jahren 1450–1451*, *Ordines militares. Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders*, vol. 17: 2012, s. 191–192.

¹⁸ Na brak monografii, traktującej o historii miasta, uwagę zwracają także wydawcy (s. XI). Jest to tym bardziej zaskakująca sytuacja, że stan zachowania źródeł do dziejów Nowego nad Wisłą, szczególnie w epoce staropolskiej, prezentuje się bardzo korzystnie i to nie tylko w porównaniu z innymi miastami pomorskimi.

¹⁹ W tym miejscu można wspomnieć chociażby o najstarszych księgach puckich, przechowywanych obecnie w zbiorach Archiwum Państwowego w Gdańsku, a także o późnośredniowiecznych księgach małych miast pruskich, zgromadzonych w zbiorach berlińskiego Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz.